

*Спеціалізована вчена рада Д 61.051.07
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, вул. Капітульна, 26, каб. 45*

В І Д Г У К

офіційного опонента

на дисертацію БОКОЧ МАРИНИ ВАСИЛІВНИ

«Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні», подану на здобуття наукового ступеня

доктора юридичних наук за спеціальністю

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Актуальність дослідження. Дисертаційна робота М.В. Бокоч виконана на актуальну проблематику з конституційного права, присвячену розумінню природи рішень Європейського суду з прав людини у конституційних правовідносинах, їх місця і ролі у системі джерел конституційного права, їх співвідношення із рішеннями і висновками Конституційного Суду України. При цьому виникає питання, в яких межах і в яких юридичних формах здійснюється вплив міжнародних юрисдикційних установ на захист прав людини в Україні. Зокрема, доволі гострим питанням про такі межі та форми впливу на національну систему захисту прав людини є питання про вплив Європейського суду з прав людини. Попри те, що положенням статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика ЕСПЛ визначена як джерело права в Україні, у дисертаційному дослідженні цьому приділено особливу увагу, щодо чого авторка доходить власних, самостійних висновків.

Відповідно, актуальною є й мета дисертаційного дослідження - розкриття місця і ролі рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел права України.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Реалізуючи мету дисертаційного дослідження, авторка отримала результати, які є вагомим внеском у розвиток доктрини конституціоналізму та становлення розуміння ролі юриспруденції Європейського суду з прав людини у системі джерел права України. Це стало можливим завдяки виконанню поставлених завдань, зокрема: розкрити взаємодію між міжнародним правом та конституційним правом; дати характеристику юриспруденції Європейського суду з прав людини як джерелу конституційного права в Україні та розкрити порядок застосування рішень Суду в Україні; визначити вплив юриспруденції Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства, ухвалення актів публічної адміністрації та практику у сфері прав людини судами загальної юрисдикції; розкрити конкуренцію юрисдикції Конституційного Суду України та юриспруденції Європейського суду з прав людини; надати характеристику принципу дружнього ставлення до міжнародного права у практиці Конституційного Суду України.

Дисертація виконана відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», яка затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 213-р від 4 березня 2015 р. і Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 роки, які затверджені Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань) та додатку.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизована у наступних положеннях, що винесені дисертантом на захист, зокрема вперше:

- обґрунтовано, що у рамках конвергенції елементів юридичної аргументації та систематики джерел права англо-американської та романо-германської правової сім'ї сукупність рішень Європейського суду з прав людини, в яких з певного предмету розгляду сформовано єдину юридичну позицію складають його юриспруденцію (прецедентне право);

- визначено механізм взаємодії юриспруденції ЄСПЛ та законодавства України, який втілюється у поєднанні таких елементів: 1) конституційного механізму ратифікації міжнародних договорів; 2) здійснення парламентського контролю у сфері зовнішньої політики у контексті конвенційних зобов'язань України та втілення положень Конвенції; 3) здійснення аналізу законопроектів у світлі положень Конвенції та юриспруденції ЄСПЛ;

- доведено, що вплив юриспруденції ЄСПЛ на прийняття актів органами публічної адміністрації виражається у таких формах: 1) яким чином публічна адміністрація керується Доповіддю Венеційської комісії про верховенство права 2011 р. та Контрольного списку верховенства права 2016 р.; 2) забезпечення уніфікації Кабінетом Міністрів України та Міністерством уніфікації законодавства у рамках зобов'язань по Конвенції та юриспруденції ЄСПЛ; 3) практикою адміністративних судів при перевірці законності актів публічної адміністрації у світлі конвенційних вимог і юриспруденції ЄСПЛ;

Крім того, удосконалено:

- розуміння природи співвідношення положень конституцій та міжнародних договорів у конституційному праві, яке часто залежить від панівної доктрини та практики конституційних судів, зокрема, наскільки положення міжнародних договорів відповідають конституційному порядку та чи будуть органи конституційної юстиції у своїй діяльності використовувати положення міжнародних договорів та запозичувати елементи аргументації міжнародних юрисдикційних установ;

- розуміння принципу дружного ставлення до міжнародного права у діяльності Конституційного Суду України як засобу застосування юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень задля підвищення рівня їх демократичної легітимації. Це полягає у запозиченні юридичних конструкцій, які сприяють покращенню захисту прав людини, удосконаленню цього механізму у світлі практики ЄСПЛ, оскільки існують

систематичні та логічні зв'язки у сфері прав людини між положеннями Конституції України та Конвенцією з прав людини і основоположних свобод;

- вимог до актів органів публічної адміністрації, що незважаючи на відсутність формальних щодо їх відповідності положенням Конвенції та рішенням ЄСПЛ, це необхідно враховувати при ухваленні таких актів, оскільки спостерігається тенденція до врахування вітчизняними судами юриспруденції ЄСПЛ при перевірці законності актів публічної адміністрації;

Наукова і практична цінність дисертації. У роботі Бокоч М.В. робиться цілком вірний висновок про те, що співвідношення положень конституцій та міжнародних договорів у конституційному праві часто залежить від панівної доктрини та практики конституційних судів щодо застосування останніх у світлі конституційних принципів і норм; загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права має бути також пронизано прийняття законів та актів публічної адміністрації, а також здійснення правосуддя загальними судами (с. 36). Це має важливе значення для обміну ідеями конституціоналізму та впровадження кращого досвіду ЄСПЛ у сфері захисту прав людини.

Цікавими є роздуми авторки на с. 62 щодо існування конвергенції, зближення елементів судової правотворчості, яка притаманна романо-германській та англо-американській правових сімей у рамках конвенційної системи захисту прав людини, яку здійснює Європейський суд з прав людини. Адже юридичні позиції, сформульовані у юриспруденції ЄСПЛ на підставі положень Конвенції, можуть використовуватися для аргументації рішень органів публічної влади, а якщо йде мова про положення законодавства, то воно має бути спрямоване на їх забезпечення у силу міжнародних зобов'язань України. Таким чином, прецедентне право Європейського суду з прав людини поєднує у собі правотворчу, правоінтерпретаційну та правозастосовну діяльність і спрямована на захист прав людини і основоположних свобод, служачи юридичними засобами досягнення такої мети.

У роботі досліджено сутність принципу дружнього ставлення до міжнародного права, що є важливим здобутком для вітчизняної конституційної юстиції. На підставі цього робиться слушний висновок про існування явища конвергенції у конституційному праві, тобто обміну ідеями, концепціями, принципами права та зближення конституційних систем, зокрема досвіду діяльності конституційних судів та запровадження стандартів судочинства. Заслуговують на увагу міркування дисертантки, що такі стандарти судочинства стають невід'ємною частиною системи юридичного захисту в Україні і тим самим посилюється тенденція до конвергенції конвенційного та конституційного права у сфері захисту прав людини.

Результати дисертаційного дослідження використані та мають перспективу використання: у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства України щодо діяльності Конституційного Суду України; у правозастосовній практиці – судьями Конституційного Суду України, судьями судів загальної юрисдикції; у навчальному процесі – під час викладання та вивчення курсів «Конституційне право України», «Конституційна юстиція», «Права людини», «Міжнародний захист прав людини» та інших спеціальних курсів з конституційно-правової проблематики, а також при підготовці відповідних посібників, підручників, науково-практичних коментарів тощо.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені у 5 наукових працях: 3 статтях, опублікованих у фахових виданнях України та виданнях зарубіжних держав, в двох доповідях у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Результати дослідження були апробовані на спільному засіданні кафедр конституційного права та порівняльного правознавства і адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет», а також на відповідних науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо змісту дисертації. Водночас, оцінюючи в цілому позитивно винесені на захист результати дисертаційного дослідження М.В. Бокоч, у роботі можна виділити ряд положень, які є суперечливими, носять дискусійний характер, або ж потребують додаткових аргументів для підтвердження їх обґрунтованості, зокрема:

1. Авторка роботи слушно звертає увагу на останній розвиток доктрини Конституційним Судом України щодо узгодженого тлумачення конституційних положень з актами міжнародного права та практикою ЄСПЛ, зокрема на принцип дружнього ставлення до міжнародного права. Але мета цього принципу все ж таки полягає у забезпеченні верховенства Конституції в українській правовій системі згідно зі статтею 8 Конституції України, оскільки Україна є суверенною державою (стаття 1 Конституції) безвідносно до «урахування національних інтересів, конституційних засад територіальної цілісності та незалежності України, гарантій прав людини та додержання вимог належної правової процедури» (с.38). Разом з цим, при застосуванні та тлумаченні Конституції України необхідно враховувати міжнародні договори з прав людини та їх практику застосування та тлумачення міжнародними інституціями та юрисдикційними органами, оскільки права людини та основоположні свободи мають теж саму юридичну природу та кореспондуються між собою. Тому принцип дружнього ставлення до міжнародного права покликаний одночасно підкреслити верховенство Конституції, у тому числі і щодо міжнародних договорів, але при цьому практика тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що здійснюється ЄСПЛ, виводиться на конституційний рівень, коли вона застосовується Конституційним Судом України при тлумаченні відповідних конституційних положень щодо прав людини.

2. Дисертанка не зовсім вірно розуміє частину першу статті 22 Конституції, яка визначає, що права і свободи людини й громадянина, закріплених

Конституцією, не є вичерпними, «є всі підстави стверджувати, що у разі, коли гарантії прав людини, що зафіксовані у Конвенції, з тієї чи іншої причини залишилися неповними у Конституції України, пріоритет набувають саме Конвенція та практика ЄСПЛ. І навпаки, якщо при розгляді справи виявиться, що Конституція України встановлює більш широкі гарантії або менше підстав для обмеження прав людини у порівнянні із Конвенцією, тоді слід надавати перевагу положенням саме Конституції України» (с.49). Все ж таки, щодо визначення переліку прав людини та їх гарантії – не два різних документи, узгодження між якими відбувається саме через застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні конституційних положень, тим більше, що ЄСПЛ належить останнє слово в усіх питаннях застосування та тлумачення ЄКПЛ.

3. Як вважає автор дослідження на с.55, ЄСПЛ при обґрунтуванні своїх рішень аналізує юридичні позиції у попередніх справах при аналогічних фактичних обставинах, свідчить його слідуванню засадам *res judicata*, але при цьому слід мати на увазі що цей принцип – принцип остаточності судового рішення - стабілізує систему прецедентного права, але в основі прецедентного права все ж таки лежить інший принцип, а саме аналогічні справи мають бути вирішені аналогічно.

4. Ствердження автора на с. 64, що лише «рішення Європейського суду з прав людини, в яких з певного предмету розгляду сформовано єдину юридичну позицію складають його юриспруденцію або прецедентне право (*case-law*), якому притаманні такі елементи як *ratio decidendi* (юридична основа) та *obiter dictum* (додаткова аргументація)», є некоректними з двох підстав: прецедентне право ЄСПЛ складають не лише рішення, але ще і ухвали, а також ухвали Комісії; у ЄКПЛ вживається інший термін, що позначає прецедентне право Суду – “*well established case law of the Court*” – усталене прецедентне право Суду, що являє собою своєрідну ковергенцію між англо-саксонським прецедентним правом та європейською концепцією усталеної судової практики. Крім того, у дослідженні не наводяться різниця між прецедентом та судовою практикою як

джерелом права у різних правових сім'ях та в українській правовій доктрині, методологія прецедентного права, та зокрема не аналізується той факт, що ЄСПЛ у цілому не сприймає англосаксонську концепцію *ratio decidendi*.

5. Не можна погодитися зі ствердженням автора, що міститься на с. 170 дослідження, що використання юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень КСУ здійснюється лише задля підвищення рівня їх демократичної легітимації. Через принцип дружнього ставлення до міжнародного права, практика ЄСПЛ набуває ознак конституційного права в силу єдиної або універсальної юридичної природи прав людини.

6. Не можна також погодитися з висновком 4 на с. 175, що «застосування рішень Європейського суду з прав людини у практиці судів України має два аспекти – виконання їх у окремо взятій справі, так і виконання пілотних рішень». Пілотні рішення відрізняються від звичайних рішень ЄСПЛ лише тим, що у них сам Суд, а не Комітет Міністрів Ради Європи, прописує у своїх рішеннях заходи загального характеру.

У цілому викладені міркування не впливають на позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження і не перешкоджають визнати його завершеною науковою роботою. Положення та висновки дисертаційного дослідження відзначаються науковою новизною, є логічно обґрунтованими, та у їх сукупності є значним внеском у доктрину конституційного права. Дисертаційне дослідження Бокоч М.В. має новаторський, творчий характер.

Дисертація Бокоч Марини Василівни є цілісним, системним, завершеним науковим дослідженням. Виваженість і обґрунтованість висновків у дисертації викладені логічно та системно, що дає можливість комплексно розкрити основні аспекти обраної теми дослідження. Висновки, узагальнення, авторські рекомендації і пропозиції базуються на широкому колі наукових і нормативних вітчизняних та зарубіжних джерел, матеріалах конституційної юриспруденції. Зазначене дає підстави зробити загальний висновок, що зміст дисертації в

повній мірі розкриває обрану тему і проблеми, які складають об'єкт та предмет дослідження.

Загальний висновок. Це дає підстави зробити загальний висновок про те, що «Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні» за своїм науковим рівнем, актуальністю дослідження, практичним значенням, обсягом і оформленням виконана відповідно до вимог академічної доброчесності та чинного законодавства України, які висуваються до наукових досліджень, а її авторка – Бокоч Марина Василівна – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
професор кафедри загальнотеоретичного правознавства
та публічного права Національного університету
“Києво-Могилянська Академія”

Станіслав Шевчук

Підпис проф. Шевчука С. В. підтверджую: